

BIT VA IIA TIZIMLARINING ENERGETIKA LOYIHALARIDA INVESTOR HUQUQLARINI HIMOYA QILISHDAGI O'RNI

Abdinazarova Feruza Oy Kenja qizi

Xalqaro arbitraj va nizolarni hal qilish yo'nalishi magistranti

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti.

e-mail: abdinazarovaferuza81@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22772932>

Annotatsiya. Energetika investitsiyalarining yuqori kapital talab qilishi, uzoq muddatli xususiyati va davlat tomonidan faol tartibga solinishi natijasida yuzaga keladigan huquqiy xavflar yoritilgan. Shuningdek, FET, ekspropriatsiyadan himoya, mablag'larni erkin o'tkazish va nizolarni xalqaro arbitrajda hal qilish kabi asosiy investitsiya kafolatlari xalqaro arbitraj amaliyoti hamda xorijiy tajriba asosida ko'rib chiqilgan. O'zbekiston energetika sektori uchun BIT va IIA larni takomillashtirish, davlatning tartibga solish vakolati va investor manfaatlari o'rtasida muvozanatni ta'minlash bo'yicha xulosalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: energetika, investitsiya, investor, BIT, FET, IIA, ekspropratsiya.

Abstract. The legal risks arising from the high capital requirements, long-term nature, and active state regulation of energy investments are highlighted. Furthermore, key investment guarantees such as FET, protection from expropriation, the free transfer of funds, and dispute resolution through international arbitration are examined based on international arbitration practices and foreign experience. Conclusions are presented on improving BITs and IIAs for Uzbekistan's energy sector, ensuring a balance between the state's regulatory authority and the interests of investors.

Keywords: energy, investment, investor, BIT, FET, IIA, expropriation.

Аннотация. В статье освещаются правовые риски, обусловленные высокими требованиями к капиталу, долгосрочным характером и активным государственным регулированием инвестиций в энергетику. Кроме того, на основе практики международных арбитражей и зарубежного опыта рассматриваются ключевые инвестиционные гарантии, такие как справедливый и равноправный режим (FET), защита от экспроприации, свободный перевод средств и разрешение споров в международном арбитраже. Представлены выводы по совершенствованию двусторонних и иных международных инвестиционных соглашений для энергетического сектора Узбекистана в целях обеспечения баланса между регуляторными полномочиями государства и интересами инвесторов.

Ключевые слова: энергетический, инвестиционный, инвесторы, БИО, ФЭТ, ИИА, экспроприация.

Kirish. Energetika sohasidagi yirik investitsiya loyihalari, xususan elektr stansiyalari qurilishi, elektr uzatish tarmoqlarini modernizatsiya qilish, neft va gaz konlarini o'zlashtirish, quvurlar tizimini barpo etish hamda qayta tiklanadigan energiya obyektlarini ishga tushirish yuqori darajadagi kapital talab qilishi bilan ajralib turadi. Bunday loyihalar odatda qisqa muddatli tijorat tashabbusi emas, balki uzoq yillarga mo'ljallangan, murakkab huquqiy, moliyaviy va texnik majburiyatlarni o'z ichiga oladigan investitsion loyihalar sirasiga kiradi.

Shu sababli bu turdagi investitsion loyihalarda investor duch keladigan xavflar faqat bozor narxlari, talab va taklif yoki texnologik omillar bilan cheklanib qolmaydi. Aksincha, ushbu sohada eng muhim xavf manbalaridan biri davlatning tartibga solish siyosati, ya'ni normativ-huquqiy muhitning o'zgaruvchanligi bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Amaliyotda energetika loyihalariga investitsiya kiritgan investorning huquqiy holatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar turlicha namoyon bo'ladi. Masalan, elektr energiyasi tariflarining o'zgartirilishi, litsenziya yoki ruxsatnomalarning bekor qilinishi, soliq yukining oshirilishi, valyuta operatsiyalariga cheklovlar kiritilishi, shartnoma shartlarining bir tomonlama qayta ko'rib chiqilishi yoki kompensatsiyasiz ekspropriatsiya holatlari investor manfaatlariga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Bundan tashqari, davlat va investor o'rtasida loyiha qabul qilishning iqtisodiy mazmuni, kutilgan foyda, kafolatlar yoki tartibga solish barqarorligi yuzasidan turlicha qarashlar shakllanishi ham nizolarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Ayniqsa, energetika sohasi davlat suvereniteti, milliy xavfsizlik, tabiiy resurslardan foydalanish va jamoat manfaatlari bilan uzviy bog'liq bo'lgani uchun bu sohadagi nizolar oddiy tijorat kelishmovchiliklaridan ko'ra murakkabroq huquqiy tus oladi.

Shu nuqtai nazardan, ikki tomonlama investitsiya bitimlari (BIT) hamda ko'p tomonlama xalqaro investitsiya bitimlarini (IIA) energetika loyihalarida investor huquqlarini himoya qiluvchi muhim xalqaro-huquqiy mexanizm sifatida ko'rishimiz mumkin. BIT ikki davlat o'rtasida tuziladigan va investitsiyalarni rag'batlantirish hamda himoya qilishni ko'zlovchi klassik xalqaro bitim bo'lsa, IIA tushunchasi undan kengroq bo'lib, investitsiyaga oid qoidalarni o'z ichiga olgan erkin savdo bitimlari, iqtisodiy sherikchilik bitimlari va boshqa ko'p tomonlama yoki mintaqaviy kelishuvlarni ham qamrab oladi. BIT va IIA tizimlari investor uchun mezbon davlatning ichki huquqiy tartibi bilan cheklanib qolmaydigan qo'shimcha kafolatlar yaratadi.

Energetika loyihalarida BIT va IIAlarning huquqiy ahamiyati, avvalo, "investitsiya" tushunchasining keng talqin qilinishida namoyon bo'ladi. Ko'pgina zamonaviy bitimlar investitsiyani faqat pul mablag'i yoki aksiyalar majmui sifatida emas, balki korxona, ulush, qarz instrumentlari, litsenziyalar, ruxsatnomalar, tabiiy resurslardan foydalanish huquqlari, intellektual mulk, shuningdek uzoq muddatli shartnomaviy huquqlar yig'indisi sifatida belgilaydi. Energetika investitsiyasining huquqiy xususiyati shundan iboratki, investitsiya odatda bir martalik kapital qo'yishdan iborat bo'lmaydi. Shu sababli investitsiya tushunchasining BIT yoki IIA doirasida keng va funksional ifodalanganligi energiya loyihasining xalqaro himoyadan foydalana olishi uchun markaziy ahamiyatga ega. Xususan, 2024 yilgi Hindiston–O'zbekiston BITining 1-moddasi investitsiyani korxona va uning aktivlari majmui sifatida tushuntiradi hamda aksiyalar, qarz instrumentlari, litsenziyalar, ruxsatnomalar, uzoq muddatli tabiiy resurslarni "cultivate, extract or exploit" qilishga doir shartnoma huquqlari, intellektual mulk, ko'char va ko'chmas mulk kabilarni qamrab oladi.¹ Demak, neft-gaz bloklari bo'yicha PSA yoki konni ishlatish litsenziyasi, shamol yoki quyosh parki uchun PPA, uzatish tarmog'iga ulanish huquqi va tegishli yer huquqlari investitsiya tarkibiga kirishi mumkin. Boshqa tomondan, Rossiya–O'zbekiston 2013 yilgi BITi asset-based modelga yaqin bo'lib, investitsiyani kengroq tariflaydi. UNCTAD mappingiga ko'ra, bu bitim asset-based tarifga, post-establishment NT va MFNga, unqualified FETga, mablag'larni erkin o'tkazish kafolatiga va "any dispute relating to investment" ko'lamidagi ISDSga ega.

¹ India–Uzbekistan BIT (2024), <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/8596/download>

Shu bilan birga unda right to regulate yoki umumiy regulyator carve-outlar nazarda tutilmagan.² Energetika loyihalari uchun bu keng qamrov foydali bo'lsa-da, davlat-regulyator siyosatidagi keskin o'zgarishlar arbitraj xavfini ham oshiradi.

Bundan tashqari, BIT va IIA bitimlari investorning huquqiy pozitsiyasini mustahkamlovchi bir qator standartlarni belgilaydi. FET amalda eng ko'p da'vo qilinadigan standart bo'lib, u kutilmalar barqarorligi, shaffoflik, arbitraj qarorlarining yo'qligi va normativ muhitdagi keskin, asoslanmagan uzilishlarga qarshi himoya beradi.

Tarifga asoslangan elektr loyihalari, gaz tashish infratuzilmasi va qayta tiklanuvchi energiya rag'batlantirish sxemalarida aynan FET markaziy o'rin tutadi, chunki investorning iqtisodiy modeli odatda davlat tomonidan yaratilgan regulyator asosga tayangan bo'ladi.

Ispaniyaning qayta tiklanadigan energetika islohotlariga oid arbitraj qarorlari, xususan **Antin v. Spain**³ va **PV Investors v. Spain**⁴ ishlari aynan shuni ko'rsatadiki, tribunal davlatning energiya siyosatini o'zgartirish huquqini inkor etmagan holda, investorning oldindan mavjud normativ asosga ishonib qaror qabul qilganini ham hisobga oladi.

Zamonaviy BITlar investorlar uchun davlatlarning muomala standartlarini belgilovchi va nizolarni neytral forumda ko'rib chiqish imkonini beruvchi asosiy xalqaro-huquqiy vositalardan biridir. Ular nafaqat moddiy himoya standartlarini mustahkamlaydi, balki investor-davlat arbitrajiga yo'l ochadi.⁵ Bu holat energetika kabi siyosiy, iqtisodiy va strategik jihatdan muhim sohalarda investor uchun muhim huquqiy kafolat hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, BIT va IIA tizimlari energetika loyihalari uchun oddiy "himoya qobig'i" emas, balki investitsiyaning iqtisodiy hayot sikliga bevosita ta'sir qiluvchi normativ infrastruktura hisoblanadi.

Ular kapital kiritish bosqichida riskni narxlash, moliyalashtirish bosqichida bankabilityni ta'minlash, operatsion bosqichda normativ barqarorlikni talab qilish va nizo bosqichida mustaqil forumga chiqish imkonini beradi. Energetika kabi yuqori siyosiy va iqtisodiy ahamiyatga ega sektorda bu omillar investor ishonchini shakllantiradi.

Shu nuqtai nazardan, energetika loyihalaridagi investitsion nizolarni kamaytirishning eng samarali yo'li nizolar yuzaga kelgandan keyin arbitrajga murojaat qilish emas, balki investitsiya kiritish bosqichining o'zidayoq normativ va shartnomaviy aniqlikni ta'minlashdir.

Investor loyiha boshlanishidan avval qo'llaniladigan BIT yoki IIA matnini, loyiha shartnomalarini, stabilizatsiya va iqtisodiy muvozanat bandlarini, valyuta rejimini hamda nizolarni hal qilish forumini puxta baholashi lozim. Davlat esa har bir muhim energetika islohotining xalqaro majburiyatlar bilan mosligini tekshirishi, vakolatli organlar o'rtasidagi qarorlar izchilligini ta'minlashi va treaty-risklarni boshqarish mexanizmlarini kuchaytirishi kerak.

² Russian Federation - Uzbekistan BIT (2013), <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaties/bit/2864/russian-federation---uzbekistan-bit-2013->

³ Infrastructure Services Luxembourg S.à.r.l. and Energia Termosolar B.V. (formerly Antin Infrastructure Services Luxembourg S.à.r.l. and Antin Energia Termosolar B.V.) v. Kingdom of Spain, ICSID Case No. ARB/13/31 <https://www.italaw.com/cases/2319>

⁴ AES Solar and others (PV Investors) v. Kingdom of Spain, PCA Case No. 2012-14 <https://www.italaw.com/cases/9887>

⁵ Doak Bishop, Eldy Quintanilla Roché and Sara McBrearty, "The Breadth and Complexity of the International Energy Industry," The Guide to Energy Arbitrations – Sixth Edition (Global Arbitration Review, 2025) <https://globalarbitrationreview.com/guide/the-guide-energy-arbitrations-archived/sixth-edition>

Faqat shunday yondashuv orqali xalqaro investitsiya bitimlari energetika sektorida barqaror investitsiya muhitini shakllantiruvchi va nizolarning oldini oluvchi real huquqiy vositaga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bishop D., et al. The Past, Present and Future of Energy Disputes: How the Doctrines of Traditional Energy Arbitrations Will Guide Green Transition Case // The Guide to Energy Arbitrations. – 6th ed. – 2025. <https://globalarbitrationreview.com/guide/the-guide-energy-arbitrations/sixth-edition>